

URALKODÓI ÉS FŐURI REPREZENTÁCIÓS ÉPÜLETEK AZ ANJOU- ÉS ZSIGMOND-KORI MAGYARORSZÁGRÓL

Ami egy kiállítási katalógusból kimaradt

Még 2004-ban felkérést kaptam az előkészítés alatt álló magyar-luxemburgi Zsigmond-kiállítás főkurátorától néhány 14–15. századi magyarországi vár és az általam feltárt budai Szent Zsigmond-templom rövid leírására a tervezett katalógus számára. Az első lista 2005 elején újabbakkal bővült, többek között bekerült közéjük a visegrádi királyi palota, elsősorban azért, mivel Takács Imre nem tudta elfogadni annak kutatója, Buzás Gergely által megfogalmazott újabb értékelését, s tőlem várt volna egy, a saját felfogását támogató megfogalmazást. Számos egyeztetés után végül sikerült egy olyan szövegváltozatban megegyeznünk, mely szerintem mintegy köztes álláspontnak volt minősíthető a két vélemény között. 2005 őszén azután véletlenül derült ki, hogy a főkurátor ezt sem tudta tolerálni, ezért – saját megfogalmazása szerint – „helyreállította a szöveg logikai egységét” – azaz a velem való egyeztetés nélkül átalakította annak egy fontos részét. Mivel emellett néhány más katalógustételt is egyetértésem nélkül módosított, a további konfliktusok elkerülése érdekében nem maradt más választásom, mint visszavonni a leadott szövegeket.

Takács Imre Visegrádra vonatkozó értékelését a 2006 márciusában a Szépművészeti Múzeumban megnyílt kiállítás reprezentatív katalógusának egyik bevezető tanulmányában fejtette ki,¹ a diósgyőri és a zólyomi várról itt Marosi Ernő készített leírásokat,² míg a Zsigmond-kor főuri rezidenciái Jékely Zsombor tanulmányában kaptak csupán pársoros értékelést.³ Ezért talán nem haszontalan az alábbiakban közzétenni az eredeti leírásokat, annak ellenére, hogy azok megfogalmazása – és az irodalomjegyzék összeállítása – során alapvetően arra voltam tekintettel, hogy a szövegek németül és franciául is megjelenjenek, azaz elsősorban a nem magyar szakközvélemény számára íródtak. A mellékelt rajzok ugyancsak a katalógusban szerepeltek volna – szerencsés módon a zólyomi „várkastély” legújabb alaprajzát megtaláljuk a megjelent kiadványban is.

- 1 TAKÁCS IMRE: Királyi udvar és művészet Magyarországon a késő Anjou korban. In: Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS IMRE. Budapest–Luxemburg, 2006. 69–71. – Itt közli „Laszlovszky 1995 (= Medieval Visegrád. Ed. By J. LASZLOVSZKY. Dissertationes Pannonicae III.4. Budapest, 1995.) nyomán” azt a rajzot „A visegrádi királyi palota 14. századi épületeinek alaprajza” képaláírással, amely a hivatkozott munka 88. ábrájaként még a következő szöveggel kerül közzétételre: „The palace at the beginning of the 15th century, plan.”
- 2 MAROSI ERNŐ: 1.36 Diósgyőr, királyi várkastély, 1.37. Zólyom, királyi várkastély. In: Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS IMRE. Budapest–Luxemburg, 2006. 114–116. – álláspontjának sajátomtól eltérő elemeire (így a diósgyőri ikertornyos külső falöv korhatározására) itt természetesen nincs módom kitérni.
- 3 JÉKELY ZSOMBOR: A Zsigmond-kori magyar arisztokrácia művészeti reprezentációja. In: Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS IMRE. Budapest–Luxemburg, 2006. 301–304. – A katalógus koncepciójának megfelelően általában csak néhány archív képpel, melyek építészettörténeti információértéke eléggé kétséges. Újabb alaprajzokat nem tartalmaz a tanulmány.

A diósgyőri vár

A Magyarország északkeleti részén, a Bükk-hegység keletre kifutó széles völgyében, egy magasabb hegy lábánál emelkedő alacsony, jól megközelíthető sziklatömbön épült késő-középkori királyi vár helyén talán már 1000 körül állt egy fa-föld szerkezetű erősség, melyről azonban nincsenek közelebbi ismereteink. 1261 után mindenesetre csak magát a Győr nevű települést kapta adományul az Ákos nemzetségből származó Erney, a kor jeles előkelője, aki IV. Béla (1235-1270), majd IV. László (1272-1290) idején számos országos tisztséget töltött be. Fia, István (+1315) a 14. század elején már az ország tartományurainak egyike volt, s minden bizonnyal ő tekinthető az első itteni kővár építtetőjének. Kérdés, hogy azonosítható-e ezzel az 1303-ban említett *curia* illetve az 1311-ben feltűnő *domus*, kifejezetten várról ugyanis csak 1319-ben értesülünk. Ebben az évben azonban már eladományozta Károly Róbert ezt az erősséget, mely István fiainak hűtlensége miatt jutott az uralkodó kezére.

1323-tól a vár ismét királyi birtok, majd 1340-ben a királyné, Erzsébet kapta meg, tőle 1350 után fia I. (Nagy) Lajos cserélte vissza. Csak közvetett adatok utalnak az 1360-as években itt meginduló új építkezésekre, így az, hogy az uralkodó újabb birtokokkal – köztük Miskolc városával – növelte meg a vár uradalmát. Lajos 1369-től haláláig (1382) rendszeresen megfordult itt – Diósgyőr egyik legjelentősebb mellékrezidenciája és vadászkastélya lett. Esetleges későbbi átalakításokra következtethetünk abból, hogy 1379-ben innen küldte Eperjesre (ma: Presov, Szlovákia) Ambrus építőmestert.

Uralkodása első felében Luxemburgi Zsigmond is több alkalommal tartózkodott a várban, majd 1424-ben felesége udvartartására rendelte az erősséget és birtokait. Ugyanezt tette később Hunyadi Mátyás (1458-1490), II. Ulászló (1490-1516), majd II. Lajos is. A mohácsi csatát (1526) követően általában a környék legjelentősebb főnemesi családjai zálogbirtokában volt, s mivel az oszmánok által megszállt terület közvetlen közelében feküdt, kisebb mértékben meg is erődítették. Épületei a 17. századtól lassan pusztulásnak indultak, a 18. század közepén csupán egyik palotaszárnya volt használható, s végül a 19. századtól már csak romos saroktoronyai határozták meg a számos metszeten megörökített festői képét.

A várrom régészeti kutatása 1934-36-ban a belsővár kitisztításával indult, de falainak műemléki helyreállítása csak 1953-ban kezdődött meg. Ennek keretén belül 1963 és 1973 között alapos feltárássra került sor az erősség területének jelentős részén, ezt az elmúlt években további ásatások egészítették ki.

Mindezek alapján tudjuk, hogy az Ákos nemzetségbeli Istvánhoz köthető, 35x50 m-es kiterjedésű, ovális alaprajzú vár falait Nagy Lajos király a 14. század második felében szinte teljesen elbontatta, hogy helyén – közel szabályos téglalap alaprajzon – egy 45x55 m-es külső méretű, négysaroktornyos, emeletes, sátozottakkal fedett lakószárnyakkal rendelkező, zárt középudvaros palotát emeltethessen, melynél már nem annyira a védhetőség, mint inkább a lakályosság és a reprezentatív megjelenés volt az elsődleges szempont.

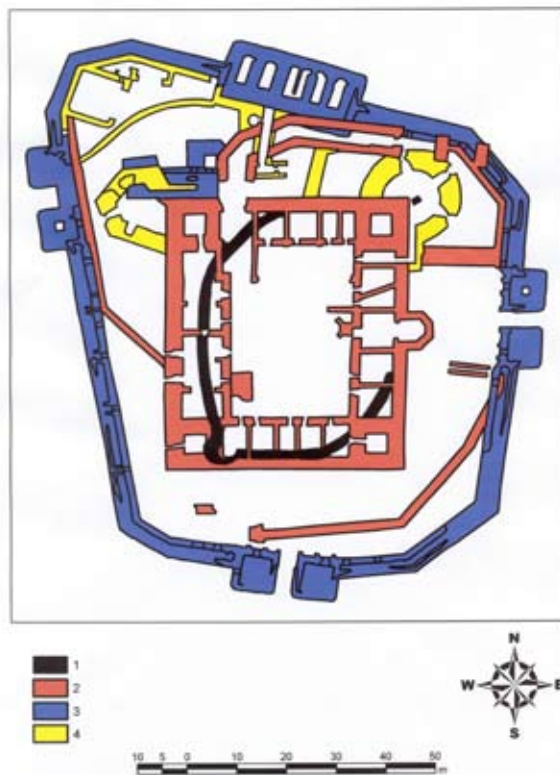
Ebből az épületből elsősorban az eredetileg legalább négyszintes, vastagfalú saroktoronyok maradtak ránk, melyek nem csupán az egykor a homlokzatokon is körbefutó gyilkjárók díszes konzorsorát őrizték meg, de az északi szárny minden bizonnyal pillérsorral két hajóra osztott emeleti nagyterme boltozatának vállköveit és homlokíveit is. A földszintet itt az egykor ülőfülkékkel épített kapualj illetve egy, az udvar felé árkádsorral nyíló csarnok foglalta el. A keleti szárny közepén helyezkedett el a feltehetően mindvégig kétszintes várkapolna, melynek az épület külső homlokzatából kiugró, a nyolcszög

három oldalával záruló, támpillérek nélküli szentélyében alul ugyancsak ülőfülkéket alakítottak ki.

A további palotaszárnyak kifelé zárt alsó szintje alárendeltebb funkciót tölthetett be, míg az emeleten kereshetjük a leletek tanúsága szerint részben mázas és figurális díszítésű csempékből rakott kályhákkal fűtött lakótereket. Ezeket a nagyteremhez hasonlóan jellegzetes körtetagozatos kőbordás keresztboltozatok fedték, a nyugati szárnyból néhány kerek zárókő is előkerült, melyek az Anjou-kori épületplasztika kiemelkedő alkotásai. A külső falakat áttörő nagy emeleti ablaknyílások eredeti formáját pusztulásuk, illetve későbbi átalakításaik miatt nem ismerjük, hasonlóan a már teljesen megsemmisült udvari homlokzatok és az osztófalak nyílásrendszeréhez. Feltételezhető, hogy kialakításuk az egykorú zólyomi (ma Zvolen, Szlovákia) és gesztesi királyi várakéval egyezett meg, hasonlóan az udvar legalább három oldalán feltételezett, konzolokon nyugvó függőfolyosóhoz, mely az északi illetve a nyugati szárny előtt kialakított nyitott lépcsőfeljárókról volt megközelíthető.

A palota északi kapubejáratának részletei sem maradtak ránk, az azonban biztosra vehető, hogy ide vezetett az az – egykor felvonóhíddal záruló – íves, falazott kapusoros, melyhez keletről eredetileg egy köppillérekre támaszkodó híd csatlakozott. Ennek újabbban felmerült 14. század eleji keltezése éppúgy nem indokolt, mint azon keleti, déli és nyugati falszakaszoknak az Ákos nemzetség várához való kötése, melyek mintegy szabálytalan külső várként vették körbe a magasabban emelkedő várpalotát. Ugyanígy semmi sem támasztja alá a sziklatömb alján körbefutó, szabálytalan alaprajzú, ikteronypáros-védőfolyosós külsővár Anjou-kori eredetét. Ismert műrészletei sokkal inkább egy 1500 körüli építést valószínűsítene, ekkor kerülhetett sor a palotaépület nyílás- és részben talán földmrendszerének átalakítására is. Érdeemes módosítása Luxemburgi Zsigmond korából nem ismeretes, annál nagyobb hatása tételezhető fel a 14. század vége – 15. század első fele uralkodói és arisztokrata rezidenciaépítészetére.

Az eddigi építészettörténeti kutatás elsősorban a vár mediterrán jellegét hangsúlyozta, s itáliai és délfraanciaországi előképekkel számolt. Részletei azonban szorosan kötődnek a 14. század 2. fele magyarországi építészetéhez, ezért nem zárható ki, hogy maga

A diósgyőri vár építési periódusai

az általa képviselt épülettípus – hasonlóan az említett zólyomi (ma Zvolen, Szlovákia) és gesztesi s talán még a véglesi (ma Viglas, Szlovákia) palotaépületekhez – az Anjouk magyarországi udvarának köszönhetette létrejöttét.

Irodalom

CZEGLÉDY ILONA: Előzetes jelentés a diósgyőri vár 1963. évi feltárásáról. *Archeológiai Értesítő* 91. (1964) 229-237.

CZEGLÉDY ILONA: Előzetes jelentés a diósgyőri vár 1964. évi feltárásáról. *Archeológiai Értesítő* 93. (1966) 98-108.

CZEGLÉDY ILONA: A diósgyőri vár. Budapest, 1988.

A zólyomi (Zvolen, Szlovákia) vár

A mai Szlovákia középső részének egykor összefüggő erdőségekkel borított, Zólyom-erdőnek nevezett hegyvidéke talán már a 11. századtól királyi magánuradalomnak számított. Területén később erdőispánság szerveződött, ispánjait 1222 óta ismerjük. Központjában, a Garam folyóba ömlő Sztatina torkolatától délre emelkedő 571 m magas Pusztavárhegy (Pusty hrad) legmagasabb pontján – a legújabb régészeti kutatások szerint talán már 1200 körül – egy kisebb erősség épült, melynek magját egy négyzetes kőtorony alkotta. A 13. század közepén azután az egész hegyplatót kőfállal övezték, s így egy közel 450x100 m-es kiterjedésű, a magyarországi viszonyok között hatalmas kiterjedésű, nyújtott ovális alaprajzú kővár jött létre. A 14. század első harmadában ennek északi, mintegy 50x50 m-es részét egy keresztfállal választották le s ezáltal itt egy önállóan is működő, többszintes lakóépülettel rendelkező építészeti egység született. Emellett még egy külön alsóvár is kiépült a hegy északkeleti pihenőjén.

Ez az erősség az oklevelekben csak 1306-ban jelenik meg, amikor a korszak leg-hatalmasabb tartományura, Csák Máté elfoglalta a Balassa család két előkelő tagjától, Demeter, volt zólyomi ispántól illetve unokaöccsétől, Dancstól. Miután Károly Róbert (1308-1342) megszilárdította uralmát, 1315-ben az ispánsággal együtt ismét Dancsra bízta, aki egészen 1338-ig biztosította e tájon a királyi hatalmát.

A vidék úgy az Árpádok, mint az Anjouk korában kedvelt vadászterületnek számított. I. (Nagy) Lajos 1357-től gyakran, 1364-től rendszeresen megfordult itt. Az utóbbi évszám utalhat arra az időpontra, amikor a hegyvár alatt, a Sztatina északi partján, a már korán városi kiváltságokat szerzett település déli szélén, egy alacsonyabb sziklatömbön megépült az új, szabályos alaprajzú várpalota. Az itt végzett ásatások során a várudvar nyugati részén egy háromhajósna véltető templom és egy hozzácsatlakozó épület alapfalmaradványai kerültek elő. Ezt újabban egy, a 13. század közepe előtt emelt, feltételezett királyi kúriával azonosítja a szlovák kutatás – ennek helyén emelkedett volna fel tehát a késő-Anjou-kori királyi mellékrezidencia illetve vadászkastély.

1413-ban már feltehetően ezt említi oklevél, s ezzel azonosítható az a *domus regia* is, melyet 1424-ben Borbála királynénak adományozott Zsigmond király. Ezután a középkor végéig szinte mindig királynői vár, a 15. század közepén Jan Giskra ellenőrzése alatt, majd a 16. század elején közel két évtizedig a Thurzó-család zálogbirtokában.

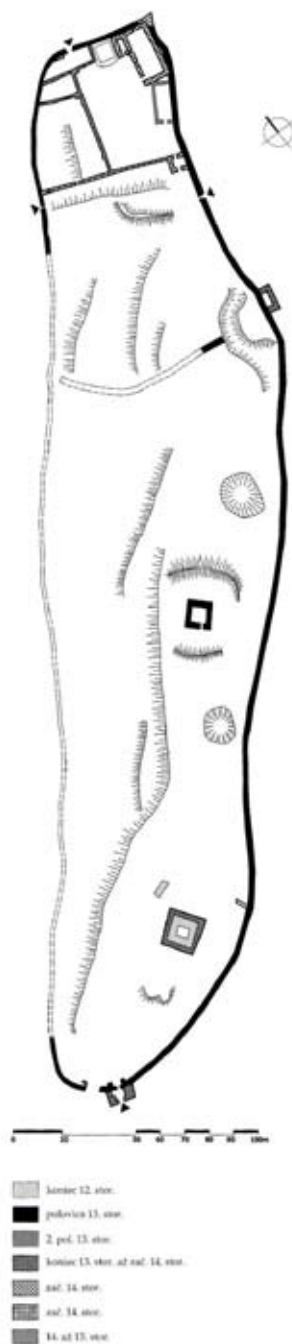
Az 1500-as évek közepétől már jelentős főnemesi családok magánbirtoka. Ekkor – a fokozódó oszmán veszély miatt – nem csupán tűzfegyverek elhelyezésére alkalmas tor-

nyokkal erősített falgyűrűvel vették körül, de jellegzetes reneszánsz pártázatos mellvédfallal lezárt újabb emelettel is bővítették. Belső tereit – köztük a kápolnát – többször át is alakították. 1802-ben ismét a kincstáré lett, ezután irodáknak és raktáraknak adott helyet. Kisebb 19. század végi, majd az 1920-as években végzett restaurálási munkák után az 1956-tól került sor gyökeres felújítására, melynek során hangsúlyosan törekedtek a középkori részletek bemutatására. Ma a Szlovák Nemzeti Galéria egyik kiállítóhelye.

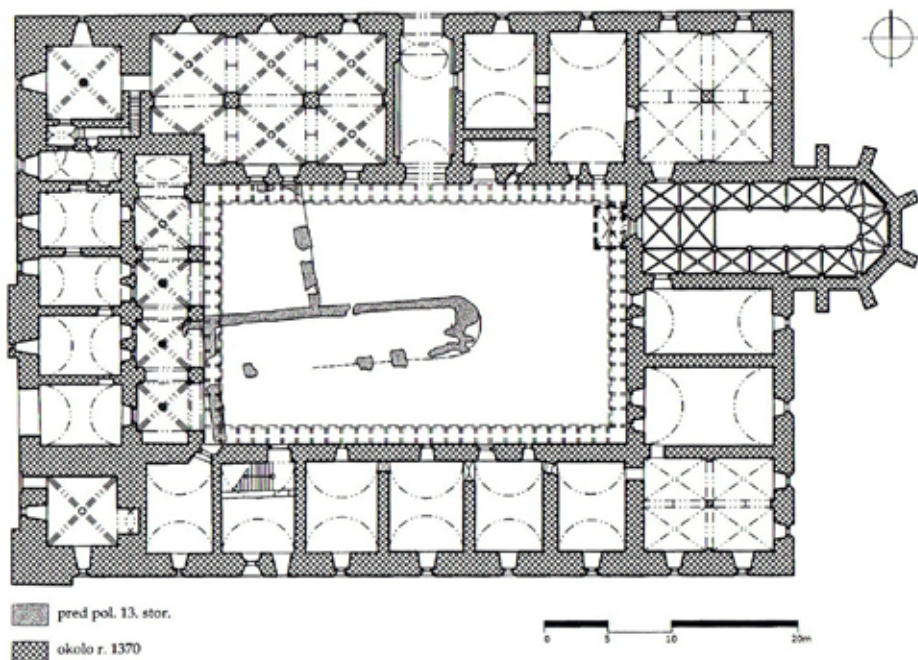
Bár teljeskörű épületrégészeti kutatásáról nincs tudomásunk, bizonyos, hogy a jelenlegi, 63x42 m-es külső méretű, szabályos téglalap alaprajzú, középudvaros épület nagyrészt magában foglalja az egykor lényegében kétszintes Anjou-kori palota főfalait és számos más részletét. A későbbi átalakítások elsősorban az emeletet érintették, de az újkorban elbontották a legkorábbi külső várfalakat is, mely utóbbiaknak csupán egy kis szakaszát tárták fel eddig a keleti oldalon. A hasonló elrendezésű diósgyőri várral szemben itt csak nyugaton voltak saroktornyok, de közülük is csupán a déli maradt ránk az emelet magasságáig.

A négy palotaszárny közül az északi és a keleti szélessége megegyezik, a déli keskenyebb, míg a nyugati a földszinten már kéttraktusos. Ez utóbbi udvar felőli oldalán az árkádokkal megnyitott, négy boltszakaszra tagolódnak szélesebb folyosó eredeti állapotában maradt meg, felette – Diósgyőrhöz hasonlóan – eredetileg a vár nagyterme helyezkedhetett el. Az északi szárny közepén ugyancsak 14. századi állapotában látható az egyszerű várkapu és a kétoldalt – hangsúlyos vakmércmússal lezárt – ülfülkés kapualj. A földszint további – feltehetően alárendeltebb szerepet betöltő – tereit is főként dongaboltozatok fedik, de mellettük keresztboltozatos, középpilléres helyiségeket is találunk. Közülük különösen reprezentatív megjelenésű az északi szárny nyugati részét elfoglaló kéthajós tér, melynek középpilléreire egyszerű, ún. egyszer honyolt bordás boltozat támaszkodik, hasonlóan az árkádos folyosó lefedéséhez.

Az épület keleti szárnya középtengelyétől kissé északra felé helyezkedik el a 18. században teljesen átépített kápolna, melynek csak két – a földszintre illetve az egykori emeleti szintre szolgáló – különösen az utóbbi esetében – gazdagon tagozott csúcsíves kapuzata maradt fenn közel eredeti állapotában. A feltárt további részletek alapján a külső falsíkból erősen

A zólyomi Pustavár építési periódusai (DUSAN BURAN a koll. (ed.): Gotika. Slovenská národná galéria. Bratislava, 2003. után)

A 14. századi zólyomi „várkastély” építési periódusai DUSAN BURAN a koll. (ed.): Gotika. Slovenská národná galéria. Bratislava, 2003. után)

kiugró, s a nyolcszög három oldalával záruló támpilléres szentélyt belül – úgy a földszinten, mint az emeleten – eredetileg ülőfülkesor díszítette. A kápolna emeleti szintjét újabban egy széles nyugat karzathoz kapcsolódó, a szentélyben körbefutó galériaként rekonstruálják, azaz csak a földszinten számolnak oltárral.

A belső udvar mind a négy oldalán kőkonzolokon nyugvó függőfolyosó húzódott a 14. században. Ez az 1960-as években teljesen helyreállításra került, hasonlóan a külső és az udvari homlokzatok nyílásrendszeréhez. A számos helyen eredeti formájukban fennmaradt egyszerűbb földszinti ajtók és ablakok mellett elsősorban az egykori – további részleteiket tekintve sajnos alig ismert – emeleti lakóterek ún. grafikus stílusú ablakait – köztük különösen az ún. lépcsős ablaktípust – kell kiemelnünk, mint a korszak építészetének fontos emlékeit. A palotaépület reprezentatív megjelenését – amely mögött a védhetőség szempontjai már minden kétséget kizáróan háttérbe szorultak –, fokozhatta a vakolt külső homlokzatok színes kvádermintás festése, mely feltehetően ugyancsak hiteles megfigyelések alapján került visszaállításra. Nem kizárt, hogy a nyugati tornyokon illetve a falkoronának egykor konzolok gyilkjáró is húzódott.

Nincs tudomásunk az épület átalakításáról Luxemburgi Zsigmond korában, bár újabban felmerült, hogy az 1956 után elbontott, nyolcszögű köpillérekben nyugvó ívek tartotta udvari folyosó még a 15. század első feléből származott volna. A szlovák kutatás azonban ezt már a reneszánsz idejéhez, esetleg a Thurzó-család 1504 utáni építkezéseivel köti, hasonlóan a palotaszárnyakban fennmaradt számos, késő-gótikus ajtókerethez.

Diósgyórhöz és Végleshez (Viglas, Szlovákiai) hasonlóan a korábbi kutatás itt is itáliai előképekkel, sőt olasz mesterek itteni működésével számolt, s csak újabban merült fel annak a lehetősége, hogy ez a később széles körben kedvelté vált épülettípus – különböző művészeti hatások eredőjeként – I. (Nagy) Lajos udvarában is kialakulhatott.

Irodalom

- DOBROSLAVA MENCLOVÁ: Hrad Zvolen. Mala kniznica tvaru. Bratislava, 1954.
- STEFANIA SCHÖNWEITZOVÁ: Archeologický výskum v areáli Zvolenského zámku. In: Monumentorum tutela/Ochrana pamiatok 8. Bratislava, 1972. 253-278.
- ADRIAN VALLASEK: K opevneniu Zvolenského zámku. *Archaeologica Historica* 13. (1988) 263-273.
- MICHAL SIMKOVIC-MARTIN BÓNA: Zvolen hrad, tzv. Zvolenský zámok. In: DUSAN BURAN a koll. (ed.): Gotika. Slovenská národná galéria. Bratislava, 2003. 587-588.
- VÁCLAV HANULIJAK: Zvolen – starý Zvolenský hrad. tzv. Pustý hrad. In: DUSAN BURAN a koll. (ed.): Gotika. Slovenská národná galéria. Bratislava, 2003. 579.

Visegrád, királyi palota

A középkori Magyar Királyság *medium regni* nevet viselő, központi területén, a uralkodói és egyházi székhelyként szolgáló Esztergom és a késő-középkori főváros, Buda között mintegy félúton, a fontos dunai vízi út egyik átkelőjénél, erdők borította hegyek között jött létre a forrásokban latinul *Altum Castrum*, németül *Plindenburg* néven is említett Visegrád, mely már a magyar államalapítás idején igazgatási központnak adott helyet. A tatárjárást (1241–1242) követően IV. Béla (1235–1270) és felesége itt egy elsősorban refugiumként és katonai támaszpontként szolgáló fellegvárból és az ahhoz völgyzárófallal csatlakozó alsóvárból álló erődítményt emeltetett. Az utóbbi nem csupán a vízi és a szárazföldi utat ellenőrizte, de nagyméretű, reprezentatív lakótornyot is foglalt magába. 1285-ből *hospesek* településéről tudunk Visegrádon. A hely jelentőségét mi sem jelzi jobban, hogy Károly Róbert (1308–1342) – miután visszafoglalta a környéket az ellene lázadó Csák Mátétól – 1323-ban udvartartásának székhelyéül választotta azt.

Bár írott forrás a fellegvárat említi a király rezidenciájaként – Károly Róbert itt is halt meg – de 1330-ban az uralkodó városi házáról is értesülünk. Azt azonban nem tudjuk, hogy a Közép-Európa vitás politikai kérdéseit megoldani hivatott 1335. évi „visegrádi kongresszus” helyszínét itt vagy a várban kereshetjük-e. I. (Nagy) Lajos (1342–1382) rövid időre (1347–1355) Budára helyezte székhelyét, majd Luxemburgi Zsigmond idejében, 1405 és 1408 között az udvartartás és a kormányzatszervek végleg az új fővárosba távoztak. Visegrád ettől kezdve már csak egy volt a magyar királyok kedvelt rezidenciái közül, melynek Duna-parti palotáját azonban Hunyadi Mátyás (1458–1490) gyökeresen átépítette.

Az erődítményt 1544-től – egy alig tizenkét éves időszakot leszámítva – 1685-ig az oszmánok birtokolták. A számos ostrom során nem csupán a felső- és alsóvárat érte pusztulás, de romba dőlt a humanisták által leírt palota is, melynek falait a 18. században újjátelepülő falu lakói azután szinte nyomtalanul elbontották. Maradványait 1934-ben fedezték fel, azóta kisebb-nagyobb megszakításokkal máig folyik az épületegyüttes feltárása és kiegészítése.

A királyi palota építési periódusai (Buzás Gergely)

A régészeti megfigyelések arra utalnak, hogy 1323 után az alsóvártól délre eső keskeny folyóparton egy utca húzódott. Ennek két oldalán számos emeletes kúriaépület emelkedett, néhány már a keleti hegyoldalon kialakított teraszokon kapott helyet. Közülük a legjobban egy 30×15 m-es kőház ismert, ahol előkerültek az egykori légfűtés kemencéi is, s amelynél – hasonlóan a többi építményhez – építőanyagként a fa ugyancsak fontos szerepet játszott. A környéken 1340 körül egy templom építését is tervezték, mely azonban megghiúsult s az elkészült építészeti tagozatokat később csupán alapozásokba építették be.

Ezután – feltevések szerint 1360 körül – már a hegyoldalon, részben korábbi építmények felhasználásával jött volna létre az első olyan lakóépület, amely már az uralkodóhoz köthető és később a fokozatosan kialakuló palota együttes magját alkotta. Nagyszabású építményről azonban aligha lehetett szó, s *Buzás Gergely szerint*⁴ egyelőre nem azonosítható azzal a királyi palotaépülettel sem, melynek Szűz Mária kápolnájáról egy 1366. évi, a pápához benyújtott királynéi kérvényből van tudomásunk. Bizonyos azonban, hogy te-reiben már színes mázas, részben figurális, gyakran Anjou-címerrel díszített csempékből rakott kályhák álltak.

A következő építési periódusban a palota által elfoglalt terület elérte a 120×120 m-es méretet. Vitatható, hogy egységes terv szerint került-e sor megvalósítására, hisz számos építés közbeni módosítás nyomait lehetett észlelni, de sem a korábbi építmények felhasználása, sem a terepadottságok nem tették lehetővé egy szigorúan szabályos alaprajz kialakítását. Az együttes tengelyében álló, poligonális szentélyével észak felé forduló, hajójában négy keresztboltszakaszos palotakápolna már az építkezések első szakaszában megépülhetett. Az épületből csak igen kevés részlet maradt ránk: az *in situ* lábazati párkány mellett körtetagos boltozati bordák, ablak-, mérmű- és ívtörédekek. Helyének kijelölésekor figyelembe kellett venni a tőle délre állt korábbi épületeket, melyeket ekkor egy zárt udvart körülfogó szabálytalan alaprajzú épülettömbbé alakítottak át. Az építkezések korai fázisába sorolható a Duna felőli, északnyugati sarkon elhelyezkedő L-alaprajzú épületszárny is, melyből csak a földszint részletei állnak. Előtte az udvar felől oszlopos-mellvédes folyosó húzódott.

A királyi palota legreprezentatívabb és legjobban ismert része, az említett korábbi lakóépület helyén, annak falait részben figyelembe véve emelt, 45×45 m-es, négyzet alaprajzú, középpudvaros épülettömb, az úgynevezett északkeleti palota, melynek több építési szakaszát lehet meghatározni. Jelentősebb falmaradványok nyugaton csak a földszint-ről, keleten a magasabb sziklaterasz miatt viszont már az emeleti termekből is maradtak ránk. Ez utóbbi az oldalon a szobák egy udvari folyosóról voltak megközelíthetőek, s e szintről volt elérhető az észak felé kinyúló árnyékszékterony is. Délről ülőfülkékkel díszített folyosó vezetett a középpudvarba, s ugyanilyen elemek tagolták az udvar keleti hátfalát is. Ezen az oldalon nyolcszögű pillérekre támaszkodó árkádsor húzódhatott, s itt egy, a pillérekkel egybeépített emeletes díszkút számított az épület ma ismert leglátványosabb elemének. Az építkezések második szakasza épp e kút felállításával hozható kapcsolatba. Ekkor épült ki a palota vízvezetékrendszere, mely azonban táplálta a kápolnától északra utólagosan kialakított kis sziklaudvar baldachinos díszkútját is, melynek mennyezet-domborműve az Anjou-dinasztia struccos sisakdíszét ábrázolta.

Mivel az ismert műrészletek 14. század utolsó harmadán belüli pontosabb kormeghatározása aligha lehetséges, s az említett sisakdísz későbbi használata sem zárható ki, az

4 A kurzivált rész kifejezetten Takács Imre kérésére került (volna) be a szövegbe.

épületek datálásában különösen fontos szerepe lehet a régészeti kutatások megfigyelésének, s ezen belül különösen a pénzleteknek. E szempontból elsősorban I. (Nagy) Lajos ún. szerezsenfejes dénárja említendő meg, mely többek között a kápolna első padlója fektetőhabarcsából került elő, meghatározva az itteni építkezés befejezésének időpontját. E sokáig forgalmazott, 1372/1374-től már biztosan használt pénzek megjelenésével egyes feltevések szerint már 1367-től számolhatunk. Bár az északkeleti palotában meghatározott második építési szakasz – azaz az együttes befejezése – 1382 utánra helyezése mellett is szólnak érvek, mégis biztosra vehető, hogy maga az építészeti koncepció kialakítása, sőt az építkezés megkezdése I. (Nagy) Lajoshoz köthető. Emellett szól a középudvaros lakópalota szoros kapcsolata Diósgyőr, Zólyom, esetleg Végles és Gesztes Anjou-kori várkastélyai alapelrendezésével, az először ezeken az emlékeken jelentkező, a lakályosságra és a reprezentatív megjelenésre való tudatos törekvéssel.

Irodalom

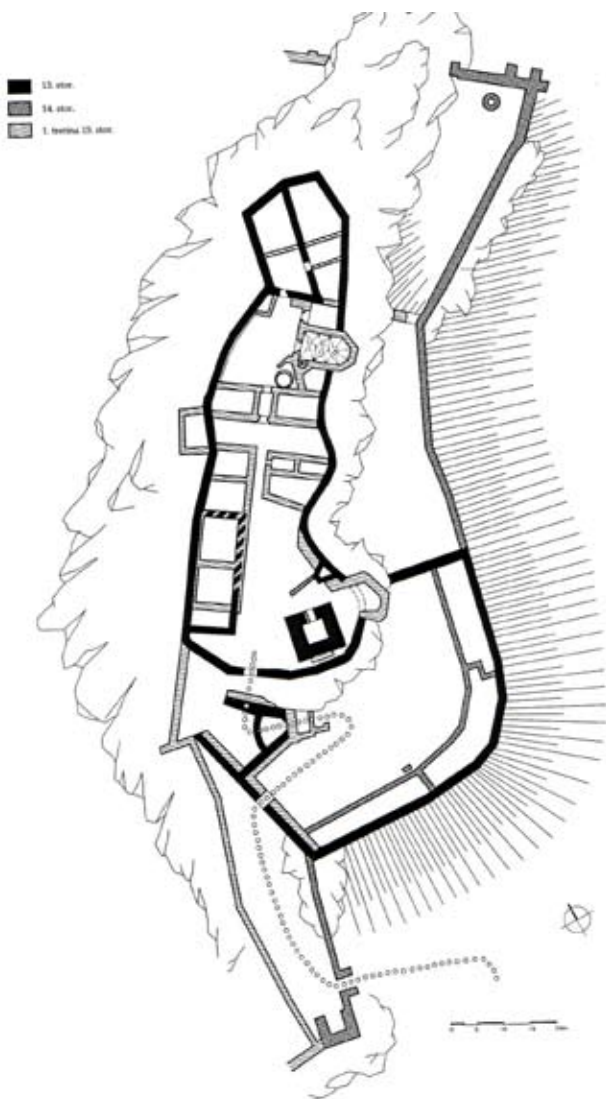
- DERCSÉNYI DEZSŐ–HÉJ MIKLÓS: Visegrád. In: Pest megye műemlékei. II. Magyarország Műemléki Topográfiája. V. Budapest, 1958. 396–480.
- MAROSI ERNŐ: Visegrád, királyi palota. In: Művészet I. Lajos király korában 1342–1382. Katalógus. Szekesfehervár, 1982. 224–233.
- BUZÁS GERGELY: Visegrád, királyi palota 1. A kápolna és az északkeleti palota. Lapidarium Hungaricum 2. Pest megye 1. OMF. Budapest, 1990. (német összefoglalóval)
- BUZÁS GERGELY (szerk.): A visegrádi királyi palota káponája és északkeleti épülete. Visegrád régészeti monográfiái 1. MKM. Visegrád, 1994.
- JÓZSEF LASZLOVSZKY (ed.): Medieval Visegrád. Dissertationes Pannonicae. III.4. ELTE. Budapest, 1995.
- GERGELY BUZÁS–MÁTYÁS SZÓKE: Houses in the fourteenth century town of Visegrád. In: Mittelalterliche Häuser und Strassen in Mitteleuropa. Varia Archaeologica Hungarica IX. MTA. Budapest–Pécs, 2000. 119–127.
- BUZÁS GERGELY–LÖVEI PÁL: A visegrádi királyi palota északnyugati épülete és az utcai homlokzat zárt erkélye. Visegrád régészeti monográfiái. 4. MKM. Visegrád, 2001.

A beckói (Beckov, Szlovákia) vár

A mai Nyugat-Szlovákia legjelentősebb folyója, a Vág fölött emelkedő meredek, de mégis jól megközelíthető és már az őskor óta lakott mészkősziklán talán már a 11. században erősség emelkedett – erre régészeti leletek mellett egy itteni korai királyi várispánságra vonatkozó írott források is utalnak. A folyó átkelőjénél, a vár alatt létrejött települést már a 13. század elején említi oklevél, de magáról kővárról csak igen későn értesülünk. 1321 előtt rövid időre a környék felett tartományúri hatalmat kiépítő Csák Máté foglalta el, majd 1388-ben Zsigmond királytól kedvelt híve, a lengyel Stiborici Stibor (†1414) kapta adományként és tette családi rezidenciává és hatalmas Vág-vidéki uradalma központjává. Fia, ifjabb Stibor halála (1434) után annak lánya révén a Bánfiaké lett, s ez a család birtokolta egészen 1646-ig. Lassú pusztulását 1729-ben egy tűzvész tetőzte be, ettől kezdve rom. Feltárását 1970 és 1976 között végezték, helyreállítása még nem fejeződött be.

A korai erősség egyértelmű maradványai az ásátások során nem kerültek elő, a ma ismert legkorábbi építmények nem helyezhetőek a 13. század közepe elé. Az első itteni

kővár a sziklatömb természetes formájának megfelelően szabálytalan, nyújtott alaprajzot mutatott. A mintegy 90×25 m-es területet övező, törtvonalú várfalon belül délen – az egyszerű várkapu mellett – egy 9×9 m-es, négyzetes torony emelkedett, míg északon egy lakóépület foglalta el a legjobban védett területet. Feltételezik, hogy már 1300 körül megépült egy további épületszárny is a toronytól nyugatra és délkeleten megkezdődött az alsóvár kiépítése is. A legjelentősebb középkori építkezések azonban a Stiborokhoz köthetők. Ekkor nem csupán az alsóvárat bővítették – sőt, magát a folyóparti település egy részét is egy, a várhoz kapcsolódó falrendszerrel vették körül – hanem gyökeresen átalakították a legkorábbi vármagot is. Északi végén az új birtokosok a korábbi falak felhasználásával egy kéttraktusos, kétemeletes palotát emeltek, a földszinten dongaboltozatokkal, az emeleten konzolokon nyugvó gerendamenyezetekkel. A külső homlokzatait függőleges osztóval ellátott, néhol egyszerűbb kőrácsos ablakok törték át. Előtte délen egy kis-

A beckói vár építési periódusai

(BURAN, DUSAN a koll. (ed.): *Gotika. Slovenská národná galéria. Bratislava, 2003. után*)

méretű, zárt udvart alakítottak ki, melyet kelet felől az újonnan emelt, s a korábbi várfal síkjából a nyolcszög három oldalával záródó, támpillér nélküli szentélyével kilépő várkápolna határolt. Bejáratát a Stiborok címerével díszített timpanonos ajtókeret, egykori, körtetagos bordákkal épített hálóboltozatának záróköveit gazdag növényi és geometrikus ornamentika díszítette. A szentély mérműves ablakai nagyrészt ma is állnak, az egykori karzat és az ülőfülkék vakméműves részletei az előkerült töredékek alapján rekonstruálhatóak. A kápolna nem állt szabadon, falakkal kapcsolódott a lakóépületekhez, közülük az újonnan emelt déli épületszárny tengelyében egykor egy ülőfülkés bejárat folyosó biztosította az udvar megközelítését. Itt – hasonlóan a kápolnához – zöld alapra felhor-

dott növényi ornamentális kifestés részletei is fennmaradtak. Jelentősebb építkezésekre került még sor az előudvarrá vált déli várrészben is, így a nagy tornyot is átalakították a 15. század első harmadában.

A Bánffyak korában – elsősorban a 16. században – a várát reneszánsz stílusban formálták át, mely főként a várfalakon és a palotán körbefutó, félköríves elemekkel lezárt attikafal emelését és jellegzetes ikerablakok kialakítását jelentette. Ekkor korszerűsítették a vár védelmei rendszerét is, keleten egy nagyméretű ágyúvédőművet emeltek.

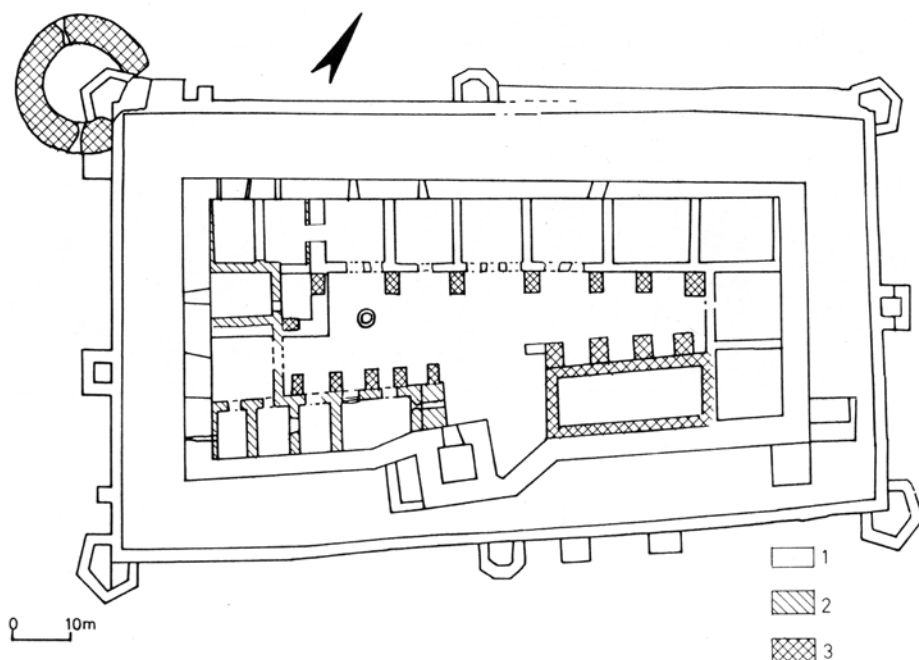
A vár a Zsigmond-kori főúri rezidenciák azon csoportjának kiemelkedő emléke, ahol még megfigyelhető a hegyvárak tradíciójához való ragaszkodás, de ugyanakkor már a homlokzatok megnyitása és a szabályosságra való bizonyosmértékű törekvés is. Művészleteinek eredetét Krakkón át Prágába vezető kapcsolatokkal magyarázza a szlovák kutatás.

Irodalom

- MENCL, VÁCLAV: Gotická architektúra horného a stredného Povazia. *Vlastivedny Casopis*, 18. (1969) 97–112.
- TÓTHOVÁ, STEFANIA: Vysledky archeologického prieskumu na Beckovskom hrade. *Archeologia Historica*, 3/1978. Brno, 1978. 393–401.
- KODONOVÁ, MARIA: A beckói (Beckov) uradalom művelődéstörténeti jelentősége a késő gótika korában. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. Tanulmányok.* Szerk. BEKE–MAROSI–WEHLI. Budapest, 1987. 312–331.
- KODONOVÁ, MARIA–TÓTHOVÁ, STEFANIA: Hrad Beckov. Pamiatkovy ústav. Bratislava, 1995.
- BÓNA, MARTIN: Hrad Beckov. In: BURAN, DUSAN a koll. (ed.): *Gotika. Slovenská národná galéria.* Bratislava, 2003. 590–592.

A gyulai vár

A Nagyalföld délkeleti részén – egykor a Fehér-Körös mocsarai által övezett szigeten, ma mára város belterületén – található egyik legjelentősebb, középkori épülettömegét mintegy háromnegyed részben megőrzött Zsigmond-kori síkvidéki erősségünk. Építtetője az uralkodó kegyének köszönhetően a bárók közé emelkedett Maróti János (†1435), az oszmánellenes harcokban jeles érdemeket szerzett katona volt, aki 1403-ban kapta adományul az itteni igen jelentős uradalmat. Bár 1405-ben már említik az erősség várnagyait, az eddigi kutatások szerint valószínűleg egy hosszabb építési folyamat során nyerte el az épület első, többé-kevésbé biztosan meghatározható formáját. Építtetője kezdetben még inkább birtokigazgatási központnak, mint a család főrezidenciájának számhatta, az utóbbi szerepköre csak János László nevű fia idejétől igazolható, aki itt 1445-ben várkapolnát alapított. A család 1476-ban bekövetkezett kihalta után rövid ideig királyi kézben volt, majd 1482-ben Hunyadi Mátyás természetes fiának, Corvin Jánosnak adományozta, aki ugyancsak gyakran tartózkodott itt és kincstárát is a várban tartotta. Halála (1504) után özvegyének székhelye, aki később itt fogadta férjül Brandenburgi György őrgrófot, aki az erősség utolsó középkori birtokosa lett. A mohácsi csata (1526) után hamarosan az őrgróf elveszítette, majd 1552-ben királyi kézre került és körülötte jelentős olasz rendszerű erődítést építettek ki. Az oszmánok 1566-ban hosszú ostrommal foglalták el és egészen 1695-ig birtokolták. A 18. században elsősorban uradalmi célokra

A gyulai vár alaprajza az építési periódusokkal

építették újjá a harcok során megsérült épületet, majd a 19. században már csak az angol tájképi park romos látványelemeként szolgált.

Ásatása és az azt követő helyreállítása múzeumi célokra az 1950-es évek közepén kezdődött meg és 1961-ben fejeződött be, de 1990-től már újabb felújítása vált szükségessé. Ez utóbbi kapcsán lehetőség nyílt álló falai beható kutatására is, melynek eredményeként részletekbe menően sikerült meghatározni építéstörténetét. Az erősség 2005-től ismét múzeumként funkcionál a gyulai termálfürdő közvetlen közelében.

Az első Zsigmond-kori vármag közel szabályos téglalap alaprajzon épült – a mintegy 65×30 m-es épület északi fala minden bizonnyal a sziget természetes adottságai miatt rövidebb csupán, mint a déli – s megjelenését meghatározta a 7,5×7,5 m-es, négyszintes, a várfal oldalazására is alkalmas keleti torony, melyet a várfal vonalának megtörésével úgy helyeztek el, hogy a benne nyíló kapun át szinte egyenes vonalban lehetett bejutni a várudvarba. A kutatások során kiderült, hogy eredetileg az építető főúr csak a déli fal mellett kívánt egy, a várfal teljes magasságáig nyúló palotaszárnyat emelni – ide a földszinten egy később elfalazásra szánt, ún. szervízkapu nyílt – ehhez a nyugati fal mentén csak egy alacsonyabb, de a külső homlokzaton két zárterkélyvel is rendelkező épület-szárny csatlakozott volna. Ennek megfelelően északon és keleten csak egy alacsonyabb várfal futott eredetileg körbe – ennek pártázata ránk is maradt a későbbi elfalazásban.

Ismeretlen okokból ugyanis még Maróti János idejében kétszer is változott az építendő elképzelése, s végül körben azonos magasságú – ugyancsak pártázatos – várfal épült meg, melyhez nyugaton és keleten egy annál alacsonyabb, egyaránt dongaboltozatos földszintre és emeletre tagozódó, szintenként mintegy tíz teret magába foglaló épület-szárny támaszkodott. Ránk a nyugati szárny déli fele maradt közel ép állapotban – a

vár északi része újkori újjáépítés – több közép- illetve keresztosztós pálcatagos gótikus ablakkerettel, hasonló profilú szemöldökgyámos ajtókerettel, továbbá egyszerű, konzolos sarokkandallók maradványaival. A palotaszárnyak előtt egykor körbefutó, kisméretű konzolokra támaszkodó, s bizonyára nagyrészt faszervezetű udvari folyosóra ugyancsak nagyrészt szemöldökgyámos ajtók nyílhattak, s hasonló, de egyszerűbb profilú keretekkel lehet számolni a földszint csak az udvarról megközelíthető nyílásainál, melyekből csak a falazott szerkezetek maradtak ránk. A várfal azonos magasságra emelésével egy időben az épületet egy kis tornyokkal erősített falszorossal vették körül – ez már a sziget szélére került, s később emiatt jelentős szakaszokon ki is dőlt.

Összevetve a kápolna felszentelésére vonatkozó adatot a kutatási megfigyelésekkel kiderült, hogy 1445-ben nem csupán egy kissé szabálytalan alaprajzú, a két szint légtérét magába foglaló, dongával fedett, keskeny, csúcsíves ablakokkal megvilágított kápolna épült a torony melletti keleti várfalhoz, de ekkor beépült a várudvar déli része is, illetve átalakításra kerültek az itteni korábbi épületek. A várudvar azután 1500 körül vált szinte teljesen zárttá, amikor – talán a várépület északkeleti sarkánál fellépett statikai problémák megoldását célzó építkezések részeként – egy újabb (szintenként egy-egy nagyobb teret magába foglaló) palotaszárny épült az északkeleti várfalhoz. Ugyanekkor jelentősen feltöltötték a várudvart és az udvari homlokzatok előtt végigfutó folyosó hordására vasos téglapilléreket építettek. Ekkor törhették át a déli külső várfalat is, hogy az emeleti faburkolatos saroktér méltó megvilágítását egy itt elhelyezett késő-gótikus keretelésű ablakkal biztosítsák. Valószínűleg csak egy következő építési periódusban épült fel a falszoros délnyugati sarkán a ma is álló kerek ágyútorony.

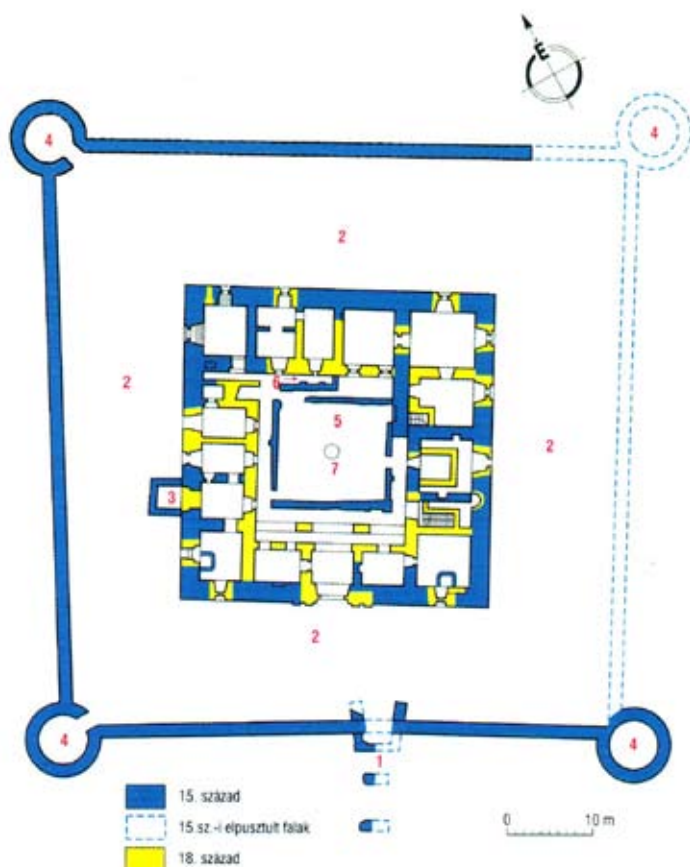
A gyulai vár – a 16–18. századi pusztulások és építkezések ellenére – a Zsigmond-kori főúri várépítkezések egy olyan jelentős ma is álló példája, ahol valószínűleg nem annyira az eddigi kutatásban feltételezett itáliai hatásoknak köszönhetően, hanem sokkal inkább a korábbi hagyományok és a szabályos elrendezés általánosnak tűnő divatja közös hatására jött létre egy funkciójában is többször változó, mintegy „fejlődő” épület.

Irodalom

- PARÁDI NÁNDOR: A gyulai vár ásátásának építéstörténeti eredményei. In: Magyar Műemlékvédelem 1961–1962. Budapest, 1966. 135–165.
- ISTVÁN FELD: Residenzen der Aristokratie der Sigismund-Zeit in Ungarn. Ein archäologischer Forschungsbericht. In: Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437. Hg. von MACEK, J.–MAROSI, E.–SEIBT, F. Fahlbusch Verlag, Warendorf, 1994. 235–253.
- FELD ISTVÁN: A gyulai vár a középkorban. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000. 257–280.

Az ozorai vár

A Nyugat-Magyarországon, a Balatontól délre, a Sió jobbpartján fekvő Ozora falut – a középnemes Ozorai András egyetlen lánya, a fiúsított Borbála kezével – 1399-ben szerezte meg a régi firenzei polgárcsaládból származó Filippo Scolari, aki egy olasz kereskedő alkalmazottjaként került Budára. később Kanizsai Miklós tárnokmester szolgálatába lépett, majd hamarosan felfigyelt rá Luxemburgi Zsigmond is, kinek egyik legmegbecsül-

*Az orzoi vár földszinti alaprajza az építési periódusokkal.
 1 - külső várkapu; 2 - falszoroso; 3 - belső várkapu; 4 - saroktoronyok;
 5 - belső udvar körbefutó folyosóval; 6 - középkori pincebejáró; 7 - kút*

tebb bizalmasa lett. A királyi pénzügyigazgatásban betöltött szerepe mellett különösen fontos tisztsége volt az 1404-ben elnyert temesi bánság, amely az egész délkeleti ország-rész kormányzását jelentette és egyúttal országbáróságot biztosított számára. Zsigmond egyik legeredményesebb hadvezéreként számos hadszíntéren harcolt s az ő nevéhez fűződik az oszmánellenes végvárvonal kiépítése is az Alduna mentén.

Székhelyülül Orzót választotta, melynek mezővárosi kiváltságokat szerzett. 1416-ban kelt a király számára kiállított építése engedélye egy itteni „vár, erősség vagy kastély” emelésére. Az épület már minden bizonnyal állt 1423-ban, amikor Zsigmond látogatást tett a településen. Írott forrás azonban először csak 1426-ban említi, az ekkor itt járt Rinaldo degli Albizzi firenzei követ tudósításában fényes várnak nevezte.

Filippo Scolari ugyanezen év végén bekövetkezett halála után özvegye lakhelye maradt, majd a Hédervári-család rezidenciája lett. A 16. század elejéről kisebb reneszánsz átalakításáról tudunk. 1545-ben oszmán kézre került és ezután 1686. évi visszafoglalásáig kisebb helyőrség állomásozott benne. Az erősen romos épületet új birtokosai, az

Esterházyak először 1730 körül, majd pedig 1789-ben gyökeresen átépítették. A legutóbbi időkig magtárként hasznosították. Múzeumi célokra történő helyreállítása 1981-től arra is lehetőséget adott, hogy kiterjedt épületrégészeti kutatás – ásátás és falkutatás – derítse fel legkorábbi formáját és annak változásait.

Ennek köszönhetően tudjuk, hogy Scolari a falu központjában, a plébániatemplom melletti domboldal alacsonyabb, de mégis kiemelkedő pihenőjén, túlnyomórészt téglából emelt főúri rezidenciája egy négyzetes, 35×35 méteres külső méretű, belsőudvaros palotaépületből és az azt övező, mintegy 80×80 méteres, feltehetően ugyancsak szabályos négyzet alaprajzú várfalból állt. Az utóbbi sarkain nagyméretű kerek tornyok emelkedtek, melyek közül azonban a keleti, valamint a délről hozzácsatlakozó várfalszakasz maradványai még nem kerültek elő. Míg a külső várfalakat szinte teljesen elbontották a 18. század folyamán – így a délnyugati oldalon az egykori bejárati építménynek csupán alapfalai maradtak ránk – a palotaépületből különösen a vastagabb külső falak jelentős szakaszait őrizte meg a késő barokk kastély, illetve magtár.

A feltárt részletek tanúsága szerint az egyemeletes palotaépület nem rendelkezett toronnyal, de – az ásátási megfigyelések szerint fecskefarkas pártázattal lezárt – a földszinten rézsüs (ún. scarpával kialakított) külső falak jóval az első emelet fölé emelkedve eredetileg eltakarhatták a belső tetőzetet. A földszinten feltehetően csak alárendeltebb funkciójú terek voltak, kifelé csupán néhány, magasan elhelyezett kis ablakkal. Északnyugaton itt nyílt a gazdagon tagolt, félköríves kőkerettel ellátott kapubejárat is – előtte nem volt farkasverem és felvonóhid – melynek részleteit a falkutatás tárta fel. A reprezentatív szint az emelet volt, itt a terek többségét – egy szélesebb keleti és egy keskenyebb nyugati nagytermet, további, elsősorban lakószobákat északon és délen – a külső homlokzaton keresztosztós, szegmensíves lezárású, széles élszedett profilú ablakok világították meg.

A belső terek – úgy a földszinten, mint az emeleten – borda nélküli kereszt- és fiókos dongaboltozatokkal rendelkeztek, korabeli berendezésükből csak a más korabeli központokból is ismert mázas, elsősorban címerdíszes kályhák elemei és egy bronzcsillár töredékei kerültek elő az ásátások során.

A nagytermekhez konzolsorokon nyugvó, nyitott, részben feltehetően vörös mészkőoszlopok tartotta boltozatsorral fedett, részben faszervezetű, hátfalukon néhol festett mintás ülőfülkés erkélyek kapcsolódtak. Az északkeleti homlokzaton töredékeiből meghatározható zárterkély az egykor Szent Fülöp és Borbála – az építető házaspár védőszentjei – tiszteletére szentelt emeleti várkapolna szentélyét foglalta magába, melynek hajója a keleti nagyterem mellett volt meghatározható. Belső falsíkjainak ránk maradt csekély maradványain szenteket – köztük Szent László magyar királyt – ábrázoló csekély freskótöredékek kerültek elő, melyek azonban valószínűleg aligha alkalmasak arra, hogy kapcsolatba hozzuk őket Masolino da Panicaleval, aki a források tanúsága szerint Filippo Scolari megbízásából Magyarországon is dolgozott.

A belső udvaron egy tömör lábazati falra támaszkodó, nyolcszögű kőpillérek hordozta folyosó futott körbe, mely feltehetően nem tartozott a legelső koncepcióhoz. Az ide sorolható fejezet- illetve lábazarészletek legközelebbi párhuzamait – s ez vonatkozik a többi faragottkő műrészletre is – a budai királyi vár Zsigmond-kori épületeinél találjuk meg. A várkapu közeli rokona emellett a Kanizsaik 14. század végén emelt kismartoni (Eisenstadt) várában feltárt reprezentatív bejárat. Ez arra utalhat, hogy az itáliai jellegű részletek (pártázat, scarpa) ellenére a vár alapvetően az Anjou-uralkodók szabályos rezidenciáinak (Diósgyőr, Zólyom) mintáját követte, hasonlóan az említett Kismartonhoz

és a Kanizsaiak másik, névadó várához, Kanizsához – eltérően az olyan, még korábbi tradíciókhoz visszanyúló korabeli főúri rezidenciákhoz, mint Beckó (Stiborici Stibor, 1388 után) vagy a valamivel szabályosabb Gyula (Maróti János, 14. század első évtizedei). Az eddigi építészettörténeti kutatás által hangsúlyozott itáliai előképek szerepe így tehát még további vizsgálatokat érdemel, hasonlóan ahhoz a kérdéshez, hogy a firenzei Manetto di Jacopo Ammannatini – akárcsak belsőépítészeti munkákon is – valóban dolgozott-e a főúr családi rezidenciájában.

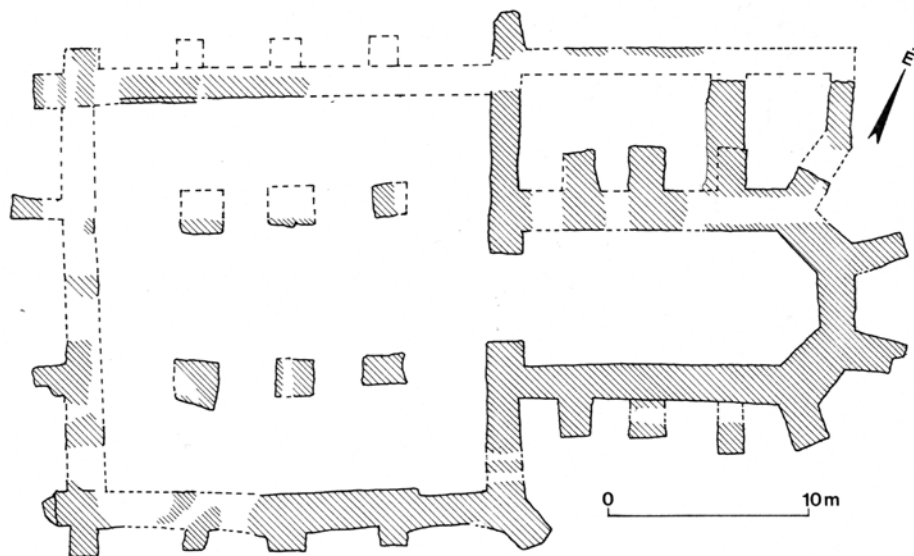
Irodalom

- FELD ISTVÁN–KOPPÁNY TIBOR: Az ozorai vár. In: Művészet Zsigmond király udvarában 1387–1437. I. Tanulmányok. Budapest, 1987. 332–346.
- FELD, ISTVÁN: Filippo Scolari's Castle at Ozora. In: Niedzica Seminars. VII. Gothic Architectures in Poland, Bohemia, Slovakia and Hungary. October 11–13. 1991. Cracow, 1992. 59–63., fig. 69–76.
- FELD, ISTVÁN: Residenzen der Aristokratie der Sigismund-Zeit in Ungarn. Ein archäologischer Forschungsbericht. In: Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437. Hg. von MACEK, J.–MAROSI, E.–SEIBT, F. Fahlbusch Verlag, Warendorf, 1994. 235–253.
- FELD ISTVÁN: Az ozorai várkastély története. *Műemlékvédelem*, XLVII. (2003) 1–13.

A budai Szent Zsigmond-templom

Buda falakkal övezett hegyi városa déli részének eredetileg legmagasabb pontján, a 14–15. században az alacsonyabb déli hegyfokon kiépült királyi palotaegyüttes közelében, két egykori középkori utca között találhatóak a Szűz Mária és Szent Zsigmond tiszteletére szentelt, egykor jelentős egyházi épület ma már csak alaprajzával jelzett maradványai, melyet nem sokkal 1410 előtt a királyi kápolnaispánság szervezete számára alapított Zsigmond király. A város oszmán kézre kerülését (1541) követően dzsámivá alakított, majd a visszafoglalás (1686) után rövid időre ismét régi szerepét visszanyert épületet 1767 után teljesen elbontották. Mivel az itt létrejött tér kialakítása később számos alkalommal jelentős szintsüllyesztéssel is járt, érthető, hogy még pontos helyét is csak az 1988–1989-ben megkezdett, de csak 1994–1996 között folytatódó, s teljesen még máig sem lezárt ásatások tisztázhatták.

Ennek során kiderült, hogy a város 13–14. századi, részben alapincézett lakóházainak helyén, mintegy négy telek épületeinek bontását követően épült fel a közel négyzetes, három pillérsorral tagolt hajó és az ahhoz a középhajó szélességében csatlakozó, nyújtott, a nyolcszög három oldalával záródó szentély alkotta, támpilléres épület. Mivel ránk csak az alapozások maradtak – a középkori járósíntet sem ismerjük – a templom egykori pontos mérete már nem állapítható meg, de a hajó kiterjedése mintegy 25×25 méterre, a szentély hossza 20 méterre becsülhető. Északi részének középső szakasza még nem került feltárára – s így nem ismert, rendelkezett-e ezen a részen esetleg egy toronnyal – s azt sem tudjuk biztosan, hogy a szentély északi oldalához csatlakozó építmény azonosítható-e az 1486-ban Bánffy Miklós által Mária Mennybemenetel tiszteletére alapított kápolnával – nem kizárt, hogy az esetleg az emeleti részen helyezkedett el.

A budai Szent Zsigmond templom feltárási alaprajza

Mindezek ellenére feltűnő az a forma- és méretbeli hasonlóság, mely épületünket az építető apja, IV. Károly által 1352 előtt alapított nürnbergi Frauenkirchéhez köti, melynek mellékhajói ugyancsak egyenes záródásúak. Mivel a két templom liturgiai és – főként később – reprezentációs funkciója is megegyezett, felmerült az a lehetőség is, hogy Nürnberghez hasonlóan itt is egy elbontott zsinagóga helyére került volna az épület. Ezt az eddigi ásatások ugyan nem tudták igazolni, így legalább annyira valószínű, hogy topográfiai megfontolások játszottak szerepet a helyválasztásban – de ez természetesen nem zárja ki a Frauenkirche példakép szerepét. Ma már nem dönthető el, hogy a templom bazilikális elrendezéssel vagy csarnoktemplomként épült fel, az előkerült kőfaragványok nem adnak elegendő támpontot a boltozatok vagy a nyílások rekonstrukciójához sem – a későbbi beásásokból ismert bordaelemek inkább az északi kápolná(k)hoz köthetők.

Ugyanakkor jelentős, nagyrészt figurális faragványanyag került feltáráásra a templom mellett közvetlenül délre feltárt s feltételezhetően „préposti házként” meghatározott épület pincéjéből. Ez utóbbi – nagyszámú éremlelet és más régészeti leletanyag tanúsága szerint – 1522 után került feltöltésre, egy, elsősorban a templombelsőért (esetleg 1526-ra vagy 1529-re tehető) pusztulást követő rendrakás eredményeképpen. A faragványok egy részét egy szentélyrekesztő elemeiként véli rekonstruálhatónak az eddigi kutatás, ugyanakkor aligha vitatható számos szobortörredék közvetlen kapcsolata az 1974-ben a templom és a középkori királyi palota között félfúton feltárt szoborlelettel. Ezért merülhetett fel az az elképzelés, hogy esetleg ez utóbbi faragványokat is a Szent Zsigmond-templom számára készítették volna. A feltárt pincéből előkerült, Zsigmond-kori templomi felszerelésből még számos fiugrásis terrakottatörredék és egy bronzcsillár elemei emelendők ki.

A templom 1424-ben már minden bizonnyal elkészült, társaskáptalani szervezete azonban hamarosan felbomlott és ezért az 1450-es években újjáalapítása és – igen jelentős – birtokokkal való javadalmazása vált szükségessé. Elsősorban Hunyadi Mátyás idejéből rendelkezünk adatokkal az udvar rendszeres részvételéről az itteni liturgián,

1464-ben itt temették el az uralkodó első feleségét, Podiebrad Katalint, majd 1506-ban Candalei Annát, II. Ulászló nejét. Sírjaik nem kerültek elő a feltárások során, ami – az említett újkori szintsüllyesztések mellett – talán azzal is magyarázható, hogy mindkét esetben csak ideiglenes nyugvóhelyük kialakításáról lehetett szó. A káptalan prépostjai a késő-középkorban a királyság vezető hivatalnokai közé tartoztak, kanonokjairól utoljára 1533-ban értesülünk.

Irodalom

- BUZÁS GERGELY: A budai Szent Zsigmond templom kőfaragványai. In: A Szent Zsigmond templom és a Zsigmond-kor budai szobrászata. Konferencia a Budapesti Történeti Múzeumban, 1996. *Budapest Régiségei*, XXXIII. Budapest, 1999. 51–65.
- FELD ISTVÁN: Beszámoló az egykori budai Szent Zsigmond templom és környezete feltárásáról. In: A Szent Zsigmond templom és a Zsigmond-kor budai szobrászata. Konferencia a Budapesti Történeti Múzeumban, 1996. *Budapest Régiségei*, XXXIII. Budapest, 1999. 35–50.
- KUBINYI ANDRÁS: A budavár Szent Zsigmond káptalan a késő középkorban. In: A Szent Zsigmond templom és a Zsigmond-kor budai szobrászata. Konferencia a Budapesti Történeti Múzeumban, 1996. *Budapest Régiségei*, XXXIII. Budapest, 1999. 19–23.
- SZÉKELY GYÖRGY: A budai Szent Zsigmond-templom kutatástörténetéhez. In: A Szent Zsigmond templom és a Zsigmond-kor budai szobrászata. Konferencia a Budapesti Történeti Múzeumban, 1996. *Budapest Régiségei*, XXXIII. Budapest, 1999. 15–18.
- VÉGH, ANDRÁS: Beiträge zur Geschichte des neueren Kollegiat-Stiftes zu Unserer Lieben Frau oder St. Sigismund von Buda (Ofen). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 50. (1998) 215–231.

